

פתרון הבחינה בהיסטוריה א', 1 יח"ל, מועד קיץ 2007

שאלונים: 220,22105

מוגש על-ידי: נעמי בלנק ורענן נוימרק

מורים להיסטוריה ברשת בתי הספר של יואל גבע

פרק ראשון - יחידת מבוא: 1870-1920

(הערה: על הנבחרים היה לענות על שלוש מהשאלות 1-5)

פתרון שאלה מספר 1

שתי פעולות שנקט הרצל בתחומים שונים כדי לקדם את תפיסתו הציונית:

פעילות דיפלומטית: גישתו של הרצל הייתה שיש להתמקד בפעילות מדינית בזירה הדיפלומטית הבינלאומית כדי להשיג את אישור מעצמות התקופה להתיישבות יהודית בארץ ישראל באופן חוקי בהתאם לכללי המשפט הבינלאומי. שאיפתו של הרצל הייתה להשיג צ'ארטר- אישור התיישבות ליהודים באופן חוקי בארץ ישראל. לדעת הרצל ניתן להשיג את הצ'ארטר ממעצמות אירופה באמצעים דיפלומטיים.

המגעים עם הגרמנים והעות'מאניים:

היעד המרכזי בשנים הראשונות לפעילותו הדיפלומטית של הרצל היה האימפריה העות'מאנית ששלטה בארץ ישראל. הרצל קיווה להשיג מהטורקים צ'ארטר להתיישבות יהודית אוטונומית בארץ ישראל. הרצל ידע שלקיסר הגרמני השפעה רבה על הסולטן הטורקי ולכן ניסה להיפגש עם הקיסר ולהשיג באמצעותו גישה לחצר הסולטן.

באוקטובר 1898 נפגש הרצל בטורקיה עם הקיסר הגרמני. כחודש מאוחר יותר נפגש הרצל שנית עם הקיסר הגרמני בירושלים, ובפגישה זו נסוג הקיסר מכוונתו לסייע לתנועה הציונית להשיג את אישור הטורקים להתיישבות יהודית בארץ ישראל. כישלון המגעים עם הקיסר הוביל את הרצל למסקנה שיש לפנות ישירות לסולטן הטורקי ולנסות ולקבל ממנו את הצ'ארטר להתיישבות בארץ-ישראל.

במאי 1901 הצליח הרצל להיפגש עם הסולטן הטורקי בקושטא והציע לסולטן סיוע כספי לסילוק חובותיה של האימפריה העות'מאנית ובתמורה ביקש לאפשר לתנועה הציונית לקבל צ'ארטר להתיישבות יהודית בארץ ישראל בחסות הטורקים. ישוב יהודי זה טען הרצל, יהיה נאמן לטורקים ויפתח את הארץ בכוח תבונתם של היהודים. הרצל פנה לעשירי הממון היהודים בתקווה לגייס את הכסף הנחוץ לביצוע תוכניתו, אך נתקל בסירוב מוחלט. בהמשך המגעים הציע הסולטן שבתמורה לכיסוי חובותיה העצומים של טורקיה הוא יאפשר התיישבות יהודית ברחבי האימפריה פרט לארץ ישראל ובתנאי שהתיישבות זו לא תהיה על בסיס לאומי, והרצל דחה הצעה זו על הסף.

כינוס הקונגרס הציוני הראשון בבאזל: הרצל יוזם את כינוס הקונגרס הציוני הראשון בבאזל, בשנת 1897, במטרה לקבוע את ההנהגה הציונית ולהגדיר את מטרות התנועה. בקונגרס גובשה "תוכנית באזל". מטרת התוכנית הייתה לקבוע דרכי פעולה מוסכמות לתנועה הציונית. בתוכנית באזל נקבעה מטרת התנועה הציונית: **הקמת בית מולדת לעם היהודי בארץ ישראל באופן חוקי בהתאם למשפט הבינלאומי.**

האמצעים להשגת התוכנית:

1. יש ליישב את ארץ ישראל ביהודים חקלאים- עובדי אדמה ואנשי תעשייה.
2. יש להקים סניפים של התנועה הציונית בארצות מרכזיות שבהן יושבים היהודים, שיפעלו באופן חוקי לאסוף מקורות מימון להגירה היהודית לארץ ישראל, להתיישבות ולפעילות הציונית.
3. יש להפיץ את הרעיון הציוני בקרב העם היהודי בארצות הגולה במטרה לחזק את הרגש הלאומי ואת התודעה הלאומית בקרב היהודים.
4. יש לבצע עבודת הכנה כדי לקבל את הסכמת המעצמות להגשמת התוכנית הציונית- יש לפעול להשגת צ'ארטר.

תשובה לשאלה זו מצויה בספרה של נעמי בלנק,
"לאומיות וציונות", עמודים: 53-55 ועמ' 63-65.

פתרון שאלה מספר 2

דרכי הסיוע של הברון רוטשילד למושבות בראשית דרכן:

רוטשילד נענה בחיוב לפניו לסייע למושבות, פנייה שאותה יזמו נציגים של המתישבים בארץ ושל חובבי ציון, בשל מצבן הכלכלי הקשה והקים בארץ ישראל מערכת פקידותית שייצגה אותו ישירות וטיפלה בכל ענייני המושבות. מהבחינה הכלכלית סייעו פקידי הברון למושבות מאוד. הם ביססו את המושבות על **ענף המטעים** שהיה ענף רווחי, שיפרו את שיטות העבודה, החדירו שיטות ניהול מודרני והעניקו לאיכרים בסיס כלכלי להמשך קיומם. הפקידים העניקו קצבה קבועה לכל איכר והצילו את המושבות מקריסה כלכלית. בנוסף, שלח רוטשילד לא"י מומחים לחקלאות (אגרונומים) שסייעו למתיישבים לשפר את שיטות הגידול.

תשובה רחבה לשאלה זו מצויה בספרה של נעמי בלנק,
"לאומיות וציונות", עמודים: 72-73.

פתרון שאלה מספר 3

המטרה בהקמת ארגון "השומר" הייתה לכבוש את השמירה מידי השומרים הערבים ולהוכיח שהמתיישבים היהודים בארץ מסוגלים לאחוז בנשק ולהגן על חייהם ורכושם. המושבות שקמו בא"י בתקופת העלייה הראשונה והשנייה סבלו מהתנכלויות של שודדים וגנבים. אנשי המושבות, שהיו ברובם חסרי ידע בהגנה ובשמירה שכרו ערבים שיגנו על המושבות.

בתוך זמן קצר התברר לאנשי המושבות שפעמים רבות משתפים השומרים הערבים פעולה עם הגנבים וחלק מהגניבות מתבצעות בחסות השומרים הערבים ובסיועם. חלק מעולי העלייה השנייה לא השלימו עם תלותן של המושבות בשמירה הערבית והחליטו על הקמת ארגון חשאי בשם "בר-גיורא" שינסה לכבוש את השמירה במושבות היהודיות מידי הערבים. ארגון בר-גיורא הצליח לקבל את תפקיד השמירה בחוות סג'רה שבגליל ובכפר תבור. הצלחת חברי בר-גיורא בשמירה על סג'רה וכפר תבור הביא לכך שבמושבות נוספות בגליל ביקשו את שירותי השמירה של הארגון. חברי בר-גיורא החליטו להרחיב את שורות הארגון וכך קם ב-1909 ארגון "השומר" ששם לו למטרה לקחת על עצמו את תפקיד השמירה בכל המושבות היהודיות בא"י.

ארגון "השומר" התפתח במהירות. היו חברים בו כ-90 שומרים, שפעילותם הייתה בעלת אופי צבאי וסודי. הארגון **חתם חוזים עם המושבות** ותמורת תשלום הוטל עליו להבטיח את חיי המתיישבים היהודים ורכושם. חברי השומר התקבלו לתפקידם לאחר **תהליך ברירה קפדני ומבחני כוח וגבורה** שנועדו להבטיח את איכות השומרים. שיטת השמירה הייתה של שומרים בודדים הנעים ברגל **או רכובים על סוס ומצוידים בנשק אישי**. בסופו של דבר העסיקו רוב המושבות היהודיות בא"י את אנשי השומר באבטחת הישובים.

תשובה לשאלה זו מצויה בספרה של נעמי בלנק,

"לאומיות וציונות", עמודים: 80-81.

פתרון שאלה מספר 4

נקודות **דמיון** (על הנבחן היה לציין אחת) **והבדלים** (על הנבחן היה לציין אחד) בין התנועה הציונית לבין תנועות לאומיות באירופה:

קווי **דמיון** בין התנועה הציונית לתנועות לאומיות אחרות באירופה:

◆ **היעד הפוליטי**: כל התנועות הלאומיות באירופה ובהן גם התנועה הציונית פעלו להקמת מדינה ריבונית עצמאית בה יוכלו בני הלאום לחיות באופן אוטונומי ולפתח את ייחודם הלאומי.

◆ **תהליכי חילון:** כל התנועות הלאומיות באירופה ובהן גם התנועה הציונית הושפעו מצמצום תפקידה של הדת כמוטיב מרכזי בחיי האדם. ירידת מעמד הדת הביאה עמיה שונים באירופה ובהם גם העם היהודי לנסות ולהגשים את שאיפותיהם הלאומיות בדמות הקמת מדינה עצמאית – פתרון חילוני למצוקות העם ושאיפתו ליחוד בחבל ארץ עצמאי.

◆ **יצירת תודעה לאומית:** כל התנועות הלאומיות באירופה ובהן גם התנועה הציונית פעלו לחזק את התודעה הלאומית בקרב עמיהן. במילים אחרות, מנהיגי התנועות הלאומיות ייחסו חשיבות ליצירה, טיפוח וחיזוק ההכרה בעמיהן שיש לפעול להשגת עצמאות. בנוסף יש להדגיש את ייחודו של העם ודבר זה נעשה בדרך כלל תוך הדגשת ההיסטוריה הייחודית של העם המבחינה בינו ובין עמים אחרים.

קווי שוני בין התנועה הציונית לתנועות לאומיות אחרות באירופה:

◆ **שאלת הטריטוריה:** בעוד שתנועות לאומיות אחרות נאבקו להשיג עצמאות כאשר עמם מרוכז בטריטוריה מוגדרת התנהל בתנועה הציונית ויכוח האם ארץ-ישראל היא אכן היעד ומהן הדרכים בהן יש לפעול כדי להגשים את הקמתה של מדינה יהודית עצמאית.

◆ **פיזור היהודים:** בעוד שתנועות לאומיות אחרות נאבקו להשיג עצמאות לעם שחי באופן מרוכז בטריטוריה מוגדרת היה העם היהודי מפוזר בכל העולם. התנועה הציונית הייתה צריכה לרכז את היהודים מכל קצווי תבל לטריטוריה (ארץ-ישראל) שלא הייתה עדיין בידיה.

◆ **בסיס הכוח:** בעוד שתנועות לאומיות אחרות שאבו את כוחן מעמד הבינוני (הבורגנות), מעמד זה לא תמך בדרך כלל בתנועה הציונית בראשית דרכה והיא שאבה את כוחה מהמעמד הנמוך.

תשובה רחבה לשאלה זו מצויה בספרה של נעמי בלנק,

"לאומיות וציונות", עמודים: 67-68.

פתרון שאלה מספר 5

מטרתו של הנשיא וילסון בחיבור "14 הנקודות":

מסמך 14 הנקודות היווה את ה"אני מאמין" המדיני של נשיא ארצות-הברית ביחס לסדר העולמי הרצוי עם תום הקרבות באירופה. גישתו של וילסון הייתה לנסות ולפתור את המחלוקות באירופה במטרה להבטיח שלום יציב לאורך זמן. מסמך 14 הנקודות שימש בסיס להסדרי השלום שנקבעו מאוחר יותר בסיום המלחמה בוועידת השלום בורסאי.

תוכן המסמך (על הנבחן לציין שני סעיפים בלבד):
סעיפים 1-5: בחמשת הסעיפים הראשונים מתייחס וילסון לאותן נקודות שהיוו לפי תפיסתו את הגורמים העיקריים לפרוץ מלחמת-העולם הראשונה; מערכת הבריתות החשאיות באירופה, חומות המכס בסחר הבינלאומי, מרוץ החימוש האגרסיבי שהתנהל בין המעצמות והמרוץ אחר מושבות.
סעיפים 6-13: שמונה סעיפים אלה עוסקים בהחזרת שטחים ובשינויים טריטוריאליים (למשל, החזרת שטחי אלזס ולורין לריבונות צרפתית), מתן עצמאות למיעוטים לאומיים, הענקת עצמאות לפולין, שייט חופשי לכל מדינות העולם במיצרי הדרדנלים ועוד.
סעיף 14: בסעיף זה קורא וילסון להקמתו של ארגון בינלאומי שתפקידו לפתור את המחלוקות הפוליטיות והטריטוריאליות בין המדינות בדרכי שלום וללא שפיכות דמים.

**תשובה רחבה לשאלה זו מצויה בספרה של נעמי בלנק,
"לאומיות וציונות", עמודים: 116-118.**

**פרק שני - בניין הבית הלאומי היהודי בארץ-ישראל והיחסים בין יהודים,
ערבים ובריטים בין שתי מלחמות עולם**

(הערה: בפרק זה על הנבחנים לענות על שאלות באחת משתי אפשרויות: אפשרות א' אנ אפשרות ב')

אפשרות א'

על הנבחנים היה לענות אל אחת משאלות הנושא של שנות ה-20 (שאלות 6-7),
ועל שתיים משאלות הגישור על שנות ה-30 (שאלות 8-11).

שאלות נושא: בניין הבית הלאומי היהודי בשנות ה-20

פתרון שאלה מספר 6 סעיף א'

הגורמים לעליית יהודים בשנות ה-20:
(בתשובתנו בחרנו להתמקד בעלייה השלישית. אך ניתן להתייחס גם לעלייה הרביעית).
א. **המצב הפוליטי, החברתי והכלכלי ברוסיה.** ב-1917 התחוללה ברוסיה המהפכה הקומוניסטית. בעקבות המהפכה פרצה ברוסיה "מלחמת אזרחים", בין תומכי המשטר הקומוניסטי "האדומים" ובין מתנגדיו "הלבנים". המהפכה ומלחמת האזרחים גרמו שפיכות דמים, הרס קהילות יהודיות וסבל גדול ליהודים. יהודים רבים הצטרפו לשורות הקומוניסטים, והאמינו ברעיונותיהם. היהודים קיוו כי המהפכה תהפוך את רוסיה למדינה סוציאליסטית-שוויונית,

שתשפר גם את מצבם. "הלבנים", מתנגדי המהפכה, התייחסו ליהודים כתומכי המשטר החדש, רדפו אותם, ביצעו פוגרומים קשים ביהודים, וגרמו הרס של קהילות יהודיות רבות. גם בתום מלחמת האזרחים לא השתפר מצבם של היהודים. השלטון הקומוניסטי החדש רדף יהודים – ציונים, והתייחס אליהם כאויבי המהפכה. יחסו של השלטון החדש והאכזבה מהתנפצותו של החלום הסוציאליסטי גרמו לרבים להגר מרוסיה, כדי לנסות להגשים את רעיונותיהם הסוציאליסטיים במקום אחר.

ב. **עקרון "ההגדרה העצמית" עורר תקוות בקרב היהודים.** בתום מלחמת העולם הראשונה התכנסו מדינות העולם כדי לחתום על הסכמי שלום, שיבטיחו את העולם מפני מלחמה עולמית נוספת. הסכמי השלום הכירו בזכותם של העמים להגדרה עצמית. עקב כך קמו באירופה עשר מדינות חדשות, ובכולן גברה תחושת הלאומיות. גם היהודים היו שותפים לתחושות לאומיות אלה, ועקרון "ההגדרה העצמית" עורר גם אצל היהודים תקוות וציפיות לשינוי במעמדה של הציונות, והכרה בשאיפותיה להקמת מדינה יהודית.

ג. **"הצהרת בלפור".** חלק גדול מהציפיות התעורר בעיקר לאחר שבריטניה כבשה את ארץ ישראל, ופרסמה את "הצהרת בלפור". ההצהרה הייתה בעיני היהודים מעין צ'רטר, שניתן לעם היהודי על ידי מעצמה גדולה וחשובה השולטת בארץ ישראל. רבים היו משוכנעים כי בריטניה תסייע במהרה ליישוב היהודי בארץ ישראל להקים מדינה יהודית, ועלו לארץ להשתתף בהגשמת חלום בניית הארץ ובהגשמת רעיונותיהם הסוציאליסטיים. התלהבות ותקווה היו בעיקר בקרב חברי תנועות הנוער החלוציות.

ד. **אנטישמיות כלפי היהודים במדינות החדשות.** המדינות החדשות התחייבו לשמור על זכויות המיעוטים, אך בחלקן הגדול התעלמו מזכויות אלה ואף פגעו ביהודים. לדוגמה: בפולין פרצו פרעות ביהודים, ומדיניות הממשל הייתה אנטישמית. נוסף על כך, סבלו היהודים בפולין מהמלחמה שהתנהלה בין רוסיה לפולין, ששאפה להרחיב את גבולותיה במזרח על חשבונה של רוסיה. היהודים שהתגוררו באזורי הקרבות נפגעו פיזית וכלכלית, ולכן רבים מהם החליטו לעזוב. חלקם עלה לארץ ישראל.

מאפייני העולים בעלייה השלישית:

רוב העולים בשנים הראשונות לעלייה השלישית היו צעירים חדורי רעיונות סוציאליסטיים – חלוציים, שהתארגנו עוד לפני עלייתם ארצה במסגרות כמו תנועת "החלוץ" ותנועת "השומר הצעיר". במסגרות אלה עברו הצעירים הכשרה מוקדמת, שבה למדו את עבודת האדמה ואת השפה העברית. מ-1922 פחת מספרם של החלוצים, ולאורך הגיעו בני המעמד הבינוני, בעלי משפחות ובעלי הון בסיסי, ללא כל הכשרה מוקדמת או רעיונות סוציאליסטיים. הללו הגיעו לארץ לאחר שארצות הברית סגרה את שעריה, ולא אפשרה למהגרים להיכנס אליה. בסך הכול הגיעו לארץ ישראל 35 אלף יהודים בעלייה השלישית.

פתרון שאלה מספר 6 סעיף ב'

היישוב היהודי שבחר את הנציגות כונה **כנסת ישראל**. בכנסת ישראל התקיימו בחירות לגוף ייצוגי שנקרא **אסיפת הנבחרים**, גוף זה היה מעין רשות מחוקקת. מתוך אסיפת הנבחרים נבחר **הוועד הלאומי** שהוכר על ידי הבריטים כגוף רשמי המטפל בכל ענייני הפנים של היישוב היהודי. כך כבר בראשית דרכו פעל היישוב היהודי על פי כללים דמוקרטיים, ובחר בנציגיו לשלטון. האוטונומיה הפנימית שקיבל היישוב היהודי אפשרה ליישוב לקבוע כי היישוב יתבסס על שתי רשויות שונות: הרשות המחוקקת- אספת הנבחרים שתפקידיה היו הטלת מסים, סיוע לנוקמים וטיפול בענייני חינוך ודת ורשות מבצעת היא: **הוועד הלאומי**.

תפקידיו של הוועד הלאומי היו:

להוציא לפועל את כל ההחלטות של אספת הנבחרים. לייצג את כנסת ישראל בפני הממשל הבריטי. לפקח ולנהל את ענייניה הכלכליים של כנסת ישראל. לרכוש אדמות להתיישבות.

הסיבות לכך שהוועד הלאומי התקשה בביצוע תפקידיו:

בתחילת הדרך לא הכירו הבריטים בכנסת ישראל ובקיומו של הוועד הלאומי. הבריטים הכירו אך ורק בהסתדרות הציונית וב"סוכנות היהודית" על פי הנאמר בכתב המנדט, אך לא הכירו בוועד הלאומי כגוף מייצג ליישוב היהודי בארץ ישראל. רק לאחר שכנועים רבים הסכימו הבריטים בשנות ה-30 להתייחס לגוף זה כגוף המייצג את היישוב היהודי ואת האוטונומיה היהודית בארץ ישראל. עד להכרה זו פעל הוועד הלאומי באופן מצומצם ביותר והתקשה בביצוע משימותיו הן כלפי היישוב היהודי והן כגוף המייצג את כנסת ישראל בפני המנדט הבריטי.

פתרון שאלה מספר 7 סעיף א'

פעולותיו של הרברט סמואל (על הנבחן היה לציין שתיים):

א. הרברט סמואל אפשר המשך עלייה יהודית לארץ ישראל, ונתן 16,500 רישיונות עלייה בשנה (בניגוד למדיניותו של הממשל הצבאי הבריטי שמנע עלייה יהודית לארץ ישראל). כך גדלה האוכלוסייה היהודית בארץ ישראל מ-55 אלף יהודים בסוף מלחמת העולם הראשונה, לכ-104 אלף יהודים בשנת 1924.

ב. הממשל הבריטי בראשותו של סמואל עודד התיישבות יהודית, ואכן בתוך שנים ספורות הוכפל מספר היישובים ל-100 יישובים יהודיים ברחבי ארץ ישראל.

ג. הממשל הבריטי בראשותו של סמואל ביצע פעולות רחבות לביעור הבערות, תקציבי החינוך גדלו. השפה העברית הוכרה כשפה רשמית לצד השפות הערבית והאנגלית. פתיחת האוניברסיטה העברית בשנת 1925 סימלה את תנופת הפיתוח של החינוך העברי בארץ ישראל.

המטרה: ליישם את טופס המנדט ולסייע בפיתוחו של הבית הלאומי היהודי בא"י. מתן רישיונות עלייה והגדלת ההתיישבות היהודית ברחבי ארץ ישראל תרמו רבות לפיתוחו של הבית הלאומי היהודי. כך עמדה בריטניה בהתחייבותיה על פי כתב המנדט.

פעולותיו של הלורד פלומר (על הנבחן היה לציין שתיים):

א. שמירה על הסדר והביטחון בארץ ישראל. הלורד פלומר נקט מדיניות מאוזנת כלפי יהודים וכלפי ערבים, ולא נטה לטובת צד כלשהו. כנציג האימפריה הבריטית דאג קודם כול לסדר ולביטחון בתחום שיפוטו, והתריע מפני כל הפרת סדר. פלומר טען כי בכוונתו לפעול ביד קשה ביותר כלפי מפרי הסדר. הצבא והמשטרה אורגנו מחדש תוך התבססות על הפיקוד הבריטי ושיתוף האוכלוסייה המקומית. רוב השותפים בכוחות הביטחון היו ערבים ומיעוט של יהודים. ואכן, בתקופה זהו שררה רגיעה ביטחונית, מבחינה פנימית וחיצונית, הנהגת חוק וסדר הייתה תנאי בסיסי וחיוני שתרם רבות לפיתוח הארץ.

ב. פלומר הגשים בעקביות את מדיניות "הספר הלבן", בכל הנוגע לעלייה יהודית המותאמת לכושר הקליטה הכלכלי של הארץ. רישיונות עלייה ניתנו רק למי שהיו ברשותו אמצעים פרטיים או סיכוי למצוא עבודה.

המטרה: מטרתו של פלומר הייתה להציג מדיניות מאוזנת בארץ ישראל, מדיניות שהובילה לשקט יחסי בארץ בתקופת נציבותו. מדיניות "הספר הלבן" של פאספילד ששיקפה את האינטרסים הבריטיים באזור יושמה במלואה.

פתרון שאלה מספר 7 סעיף ב'

השינוי במדיניות בריטניה בעקבות מאורעות תרפ"ט כפי שהוא בא לידי ביטוי ב"ספר הלבן" השני: בריטניה נסוגה ממדיניות הספר הלבן הראשון של צירצ'יל על פיו יש לפעול להגבלת העלייה והתאמתה ליכולת הקליטה הכלכלית של הארץ. הגבלה זו נקבעה כדי שהעולים לא יפגעו באוכלוסייה האחרת הקיימת בארץ ישראל, בזכויותיה ובפרנסתה.

הנסיגה באה לידי ביטוי בסעיפיו של "הספר הלבן" השני:

- א. העלייה היהודית מביאה לנישולם של איכרים ערבים מאדמותיהם. לכן יש להגבילה ליכולת הקליטה הכלכלית של הארץ, תוך התחשבות במצב המשק הערבי.
- ב. ממשלת המנדט תנקוט צעדים לפיתוח שיטות עיבוד חקלאי מודרני במשק הערבי. עד שתושלם תוכנית הפיתוח, לא תותר העברת קרקעות מבעלות ערבית לבעלות יהודית.
- ג. יש להפסיק רכישת קרקעות יהודיות והתיישבות יהודית.
- ד. יש להקים מועצה מחוקקת שתשקף את הרכב האוכלוסייה בארץ ישראל.

הנימוקים לשינוי על פי הקטע:

- א. שיטות העיבוד החקלאי של הערבים אינן משאירות עודף קרקעות להתיישבות חקלאית של עולים חדשים.
- ב. עליית היהודים פוגעת בפרנסתם של הערבים ולכן יש לצמצמה או להפסיקה כדי שלא תימשך הפגיעה הכלכלית במשק הערבי וביכולתם של הערבים להשיג עבודה.

התשובות לכל השאלות בפרק זה מצויות בספרה של נעמי בלנק, "לאומיות וציונות", עמודים: 138-171.

שאלות גישור: המשך בניין הבית הלאומי היהודי בשנות ה-30

פתרון שאלה מספר 8

הסיבות לעליית יהודים לארץ ישראל בשנות ה-30 (על הנבחן לציין שתיים):

- א. המשבר הכלכלי בפולין. ב-1929 החריף המשבר הכלכלי בפולין, ובעקבותיו הוחרפו הצעדים המפלים כלפי היהודים, ואלפים מהם נדחקו ממקורות פרנסותיהם. בעלי הרכוש בקרב היהודים חששו לאבד את רכושם, ואילו בארץ ישראל החל שגשוג כלכלי, לאחר המשבר שפקד אותה בימי העלייה הרביעית.

- ב. **תנועות נוער חלוציות בפולין.** בפולין פעלו תנועות הנוער "החלוץ", "השומר הצעיר" ו"גורדוניה", שעסקו בהכשרה לעלייה לארץ ישראל ובחינוך ציוני. תנועת "החלוץ" פעלה במרץ רב בתקופה זו, והצליחה למשוך צעירים רבים לפעולות ההכשרה שארגנה, וכ-35 אלף איש עלו במסגרתה לארץ.
- ג. **חוקי ההגירה בארצות הברית.** חוקים אלה מנעו כמעט לחלוטין את כניסתם של יהודים מארצות מזרח אירופה לתחומי ארצות הברית. על רקע הפריחה הכלכלית שנראתה בארץ לאחר המשבר בימי העלייה הרביעית, נראתה ארץ ישראל יעד הגירה אפשרי.
- ד. **עליית היטלר לשלטון בגרמניה.** התחזקות הנאציזם במרכז אירופה ועלייתו של היטלר לשלטון גרמו לרבים להגר. יהודי גרמניה היו מרכיב חשוב ומרכזי בעלייה זו. שנת השיא הייתה ב-1935, שבה נחקקו חוקי נירנברג.
- ה. **הפעילות המחתרית של ארגוני המגן בארץ להבאת פליטים.** למרות המדיניות הבריטית, התרחבה פעילות הארגונים בארץ בסיוע לפליטים מאירופה לעלות בדרך לא לגאלית לארץ. "הארגון לעלייה ב' " וארגון האצ"ל פעלו להבאת עולים מגרמניה.

פתרון שאלה מספר 9

הסיבות לפרוץ המרד הערבי (על הנבחן היה לציין שתיים):

- א. **הקצנה בתנועה הלאומית ערבית.** מ-1929 הקצינה התנועה הערבית את יחסה כלפי היישוב היהודי. מגמה זו בלטה בהשפעתו של **המופתי חג' אמין אל חוסייני**, שהצליח לשכנע את הציבור הערבי כי הציונות היא סכנה ללאומיות הערבית בארץ ישראל ולאסלאם. חשוב לציין שבתקופה זו התבססה הפעילות הלאומית הפלשתינית בארץ ישראל. הוקמו "הבנק הערבי" ו"קופת האומה הערבית" שפעלה למנוע מכירת אדמות ליהודים, וגם לרכוש אדמות למען הערבים. יצאו עיתונים ערביים שהציגו את העניין הלאומי הפלשתיני, וגברה גם הפעילות בקרב תנועות הנוער. לצד המופתי פעלה **תנועת האיסתיקלאל** (עצמאות). הייתה זו תנועה מודרנית של צעירים עירוניים ומשכילים, שהתארגנו למאבק ב"הצהרת בלפור", ודרישה לבטל את המנדט הבריטי ולהקים ממשלה לאומית ערבית בארץ ישראל. התארגנו כנופיות ערביות שמטרתן היה לבצע פיגועי טרור. עם הכנופיות נמנתה זו של **השייח' עז א-דין אל קסאם**, שהטיף למאמיניו את החובה בקיום מדוקדק של מצוות הדת. בהטפותיו טען כי על פי ההלכה המוסלמית, יש לסלק את הזרים ולהקים מדינה מוסלמית. בהנהגתו הוקמה "היז השחורה": קבוצה שצברה נשק ויצאה למאבק מזוין בבריטים וביהודים. עז א-דין נהרג בקרב עם הבריטים ב-1935, וקברו הפך אתר לעלייה לרגל וסמל למאבק המזוין של הערבים, כדי לממש את שאיפותיהם הלאומיות.

ב. **חששם של הערבים לאבד את הרוב הערבי בארץ.** בגלל חשש זה דרשו הערבים להפסיק את העלייה היהודית, ולאסור מכירת קרקעות ליהודים, כשלב נוסף בדרך לכינון מדינה ערבית. מאבק זה היה על רקע הצמיחה ביישוב היהודי, התארגנותו והתגבשותו של היישוב לקראת מדינה יהודית עצמאית. תנועת האיסתיקלאל בשיתוף המופתי קיימה הפגנות נגד השלטון הבריטי ונגד העלייה היהודית לארץ ישראל.

ג. **עלייתם של הנאציזם והפשיזם באירופה החלישו את בריטניה ואת צרפת בזירה הבינלאומית.** עליית כוחן של איטליה וגרמניה בזירה הבינלאומית במחצית השנייה של שנות ה-30 השפיעה על המזרח התיכון. שתי המדינות הפשיסטיות ניסו לבסס את מעמדן במזרח התיכון ובאפריקה, תוך ערעור מעמדה של בריטניה. איטליה וגרמניה ניצלו את רגשות המרירות והאיבה של הערבים כלפי בריטניה, והידקו את הקשרים עמם. בשידורי תעמולה תמכו בדרישותיהם של הערבים, הושיטו סיוע לעיתונות לאומנית ערבית, ומוסוליני אף תמך כלכלית ב"מרד הערבי" בארץ ישראל. בריטניה שאפה להבטיח את מעמדה במזרח התיכון ובזירה הבינלאומית, וחששה מאוד מפני התקרבות ערבית-גרמנית. לנוכח חשש זה החלה בריטניה לנקוט קו פייסני פרו-ערבי, תוך הסתייגות מהתחייבויותיה להקמת בית לאומי-יהודי בארץ ישראל. ככל שגברה הסכנה למלחמה עולמית, כך נעשתה המדיניות הבריטית פרו-ערבית מובהקת. בריטניה הסכימה להעניק עצמאות לעיראק, ולהרחיב את עצמאות מצרים. עבר הירדן זכתה לעצמאות מוגבלת כבר ב-1928 (ובכך הופרדה מהבית הלאומי ממערב לירדן). צרפת נקטה צעדים דומים כלפי סוריה. לאור ההתפתחויות במזרח התיכון התעורר חשש בקרב ההנהגה הערבית בארץ ישראל כי דווקא הערבים בארץ לא יזכו לעצמאות. עקב כך גבר המתח ברחוב הערבי, ולווה בפעולות אלימות לא רק כלפי היישוב היהודי אלא גם כלפי הבריטים, שנראו כקולוניאליסטים השוללים מהערבים את הזכות להגדרה עצמית.

ד. ממשלת בריטניה ניסתה להעביר בפרלמנט הבריטי הצעה לכינונה של "מועצה מחוקקת" **משותפת לערבים ויהודים** (ברור כי במועצה זו יהיה רוב ערבי ומיעוט יהודי). הפרלמנט דחה את ההצעה, ואף ביקר את הממשלה הבריטית על שהיא סוגרת את שערי ארץ ישראל בפני עליית פליטים יהודים מאירופה. התנגדות הפרלמנט הבריטי להצעת הממשלה הגבירה את התסיסה ברחוב הערבי.

פתרון שאלה מספר 10

שיטת ההתיישבות:

יישובי "חומה ומגדל" הוקמו על אדמות שרכשה קודם לכן הקרן הקיימת לישראל. העלייה על הקרקע החלה בשעות הבוקר המוקדמות, ונמשכה עד רדת החשכה באותו יום. היישוב הוקף בחומה, ובה מוקמו עמדות ירי ותצפית. במרכז החומה ניצב מגדל, ועליו זרקור גדול ומסביב גדר תיל שתקשה את הגישה ליישוב. כך עד הערב היה היישוב מוגן מפני התקפה ערבית. במרכז היישוב הוקמו צריפי מגורים.

בהקמת היישובים סייעו אנשי ההגנה, והתקבלו אישורים לעלייה על הקרקע מידי הבריטים. המדיניות הבריטית השתנתה עם פרסום "הספר הלבן", ועקב כך נאסרה העלייה על הקרקע. מנהיגי היישוב החליטו להמשיך במבצעי "חומה ומגדל" באישון לילה, בניגוד למדיניות הבריטית. שיטה זו פתחה פתח להתיישבות מסוג חדש גם בתנאים ביטחוניים קשים שיעצב את גבולות הארץ וישפיע עליהם.

כשהתכנסה "ועדת פיל" המתינו ביישוב לפרסום מסקנותיה. המנהיגות היהודית כבר ידעה כי הוועדה עומדת להציע תוכנית לחלוקת הארץ לשתי מדינות. ביישוב התגבשה הדעה כי יש "לקבוע עובדות בשטח" באזורים ריקים מהתיישבות יהודית. בשלב זה נראתה שיטת "חומה ומגדל" כמתאימה ביותר ליישום גם באזורים מרוחקים ומסוכנים מבחינה ביטחונית.

במשך כשנה וחצי, מחידוש ההתיישבות היהודית לאחר פרוץ המרד הערבי ועד פרסום מסקנות "ועדת פיל" ביולי 1936, עלו על הקרקע 14 יישובים במתכונת זו.

"ועדת פיל" פרסמה את מסקנותיה, והבהירה כי כוונת הבריטים ליצור שתי מדינות: ערבית ויהודית, כאשר שטחה של המדינה היהודית ישתרע על פני 17 אחוזים בלבד משטחי ארץ ישראל. עקב כך החליטה התנועה הציונית להמשיך ולהיאבק על שטחי ארץ ישראל, על גודלה של המדינה היהודית.

ההחלטה כללה תוכנית מעשית שמטרתה המשך התיישבות באזורים אסטרטגיים-חיוניים, וכן יצירת רצף טריטוריאלי בין אזורים שונים בארץ, למשל בין אזור הגליל העליון לבין הגליל התחתון.

אחר כך הוקמו יישובים בעמק בית שאן, בגבול הצפון, בדרך לירושלים ובהרי מנשה. אחד ממבצעי ההתיישבות הנודעים היה **בחניתה**. בסך הכול הוקמו במשך שלוש שנים וחצי 60 יישובים חדשים בתנאים ביטחוניים וכלכליים קשים, ובתקופת מלחמת העולם השנייה הוקמו יישובים נוספים גם באזור הנגב. ממדי ההתיישבות והמאמצים היו עצומים, ומפת הארץ וגבולותיה השתנו.

כקנה מידה להישגי ההתיישבות בתקופה קצרה זו ניתן להשוות לתקופה שמסוף המאה ה-19 ועד 1936. 65 שנה, שבה עלו על הקרקע 160 יישובים.

המטרות:

עיצוב גבולות הארץ כדי ליצור עובדות בשטח ולהשפיע על החלטה בינלאומית עתידית. המשך התיישבות באזורים אסטרטגיים – חיוניים ויצירת רצף טריטוריאלי בין אזורים שונים בארץ, למשל בין אזור הגליל העליון לבין הגליל התחתון.

פתרון שאלה מספר 11

עיקרי תוכנית ועדת פיל (1937):

- א. הסכסוך בין יהודים לערבים אינו ניתן לגישור, מאחר ששני הלאומים דורשים בעלות על אותה ארץ.
- ב. **המנדט הבריטי בתנאים אלה אינו בר ביצוע.** לכן יש לחלק את הארץ בין שני העמים. יש להקים **מדינה ערבית** שתכלול את עבר הירדן המזרחי וחלקים מעבר הירדן המערבי. המדינה הערבית תכלול את הרי יהודה ושומרון, את הנגב ואת השפלה הדרומית. מכיוון שחלק משטחים אלה אינם ראויים לעיבוד חקלאי, ישלמו היהודים לערבים פיצוי כספי בכל שנה. **המדינה היהודית** תכלול את הגליל, את עמק יזרעאל, את עמק בית שאן ואת אזור החוף מראש הנקרה בצפון ועד באר טוביה בדרום. שטח המדינה היהודית לא יעלה על 17 אחוזים משטח א"י המערבית.
- אזור בשליטה בריטית** יכלול את המקומות הקדושים, כדי למנוע סכסוכים על רקע דתי, וכן ערי נמל חיוניות לבריטים. האזורים בשטח שיפוט בריטי יהיו ירושלים, בית לחם וסביבותיה, עכו, טבריה וחיפה. בשתי המדינות יהיו לבריטים סמכויות פיקוח וביקורת.
- ג. הוועדה תמכה ברעיון **חילופי האוכלוסין** בין שתי המדינות: היהודית והערבית.

התשובות לכל השאלות בפרק זה מצויות בספרה של נעמי בלנק, "לאומיות וציונות", עמודים: 186-205.

אפשרות ב'

על הנבחנים היה לענות אל אחת משאלות הנושא של שנות ה-30 (שאלות 12-13),
ועל שתיים משאלות המבוא על שנות ה-20 (שאלות 14-17)

שאלות נושא: בניין הבית הלאומי היהודי בשנות ה-30

פתרון שאלה מספר 12, סעיף א'

העמדה של ז'בוטינסקי על היחס הרצוי כלפי הערבים בארץ-ישראל:
מבחינת היחס לערבים, דגל ז'בוטינסקי, שעמד בראש התנועה הרוויזיוניסטית, בגישת: "קיר הברזל". לפי גישה זו יש להקים בארץ כוח מגן יהודי חזק, שאותו לא יוכלו הערבים להכניע. רק כאשר יתייאשו הערבים ויבינו שלא ניתן להכניע צבאית את היישוב היהודי בארץ, הם ישלימו עם הקמת מדינה יהודית. לתפיסתו של ז'בוטינסקי, לא יוותרו הערבים על שאיפותיהם הלאומיות בתמורה ליתרונות כלכליים שתעניק להם ההתיישבות הציונית בארץ וינסו להכריעה צבאית. לכן הקמת הבית הלאומי היהודי אפשרית רק בחסותו של "קיר ברזל" - עוצמה צבאית יהודית שתבטיח את קיום ההתיישבות הציונית בארץ-ישראל.

פתרון שאלה מספר 12, סעיף ב'

העמדה של בן גוריון בנוגע ליחס הרצוי כלפי הערבים בארץ-ישראל:
לתפיסתו של דוד בן גוריון, שעמד בראש מחנה הפועלים בארץ-ישראל, ניתן ליצור דו-קיום עם ערביי הארץ. מחנה הפועלים החזיק בגישה שניתן להקים בארץ מדינה יהודית ובתוכה מיעוט ערבי, שישג שיפור עצום ברמת חייו ויחיה בשלום עם הרוב היהודי. גישה זו התמידה עד לפרוץ "המרד הערבי" ב-1936.

עמדתו של בן גוריון שונה מעמדתו של ז'בוטינסקי, בכך שמנהיג הרוויזיוניסטים לא ראה סיכוי ממשי לדו-קיום בשלום עם ערביי ארץ-ישראל בתנאים ששררו בארץ באותה העת, בעוד שדוד בן גוריון האמין, לפחות עד מחצית שנות ה-30, שניתן יהיה להמשיך בבניין הבית הלאומי היהודי גם ללא עימות מתמיד עם ערביי הארץ.

פתרון שאלה מספר 13, סעיף א'

נימוקיו של משה שרת לתמיכה בתוכנית ועדת פיל:

לתפיסתו של שרת, יש לאמץ את תוכנית החלוקה, שהציגה ועדת פיל, כיוון שמדובר בהתקדמות בהשוואה למצב בו הייתה מצויה התנועה הציונית באותה העת. הציונות תוכל להגשים את מטרתה, הקמת בית מולדת לעם היהודי בארץ-ישראל, אם תשכיל לנצל עד תום את ההזדמנויות ההיסטוריות הנקרות בדרכה והתוכנית שהציגה ועדת פיל היא הזדמנות היסטורית שיש לנצלה. לטענתו של שרת, העובדה שהשטח אותו הקצתה ועדת פיל למדינה היהודית מצומצם, אין בה כדי לפסול את ההצעה, כיוון שגודל השטח אינו המרכיב הבלעדי אותו יש לקחת בחשבון. חשיבותם של המים המצויים בשטח היהודי, הקרבה לחוף הים והאפשרות לקיים התיישבות צפופה, תחבורה מפותחת ותעשייה, מכריעים את הכף בזכות התוכנית, ולכן יש לאמץ אותה.

פתרון שאלה מספר 13, סעיף ב'

נימוקי השוללים את תוכנית החלוקה:

1. טענתם העיקרית של המתנגדים היהודים להצעת החלוקה של וועדת פיל הייתה שעדיף להמשיך ולהיאבק על בניין הבית הלאומי במצב הקיים, תחת שלטון המנדט, מאשר להסכים מראש למדינה מצומצמת בהרבה מזו שהובטחה בכתב המנדט.
2. טענה נוספת של המתנגדים היהודים הייתה שביצוע התוכנית עלול להיתקל בקשיים, כיוון שהערבים לא ירצו לזוז ממקומם ולבצע את הטרנספר למדינה הערבית, כפי שהמליצה וועדת פיל.
3. מנהיג ערביי ארץ-ישראל, חאגי אמין אל חוסייני, התנגד לתוכנית החלוקה של וועדת פיל כיוון שהמליצה, שארץ ישראל המערבית תתאחד עם עבר הירדן המזרחי תחת שלטונו של האמיר עבדאללה, אותו שנא חוסייני בכל ליבו.

התשובות לכל השאלות בפרק זה מצויות בספרה של נעמי בלנק, "לאומיות

וציונות", עמודים: 191-194 ו-205-210.

שאלות מבוא: המשך בניין הבית הלאומי היהודי בשנות ה-20

פתרון שאלה מספר 14

שלוש התחייבויות של בריטניה בטופס המנדט (על הנבחן היה לציין שתיים לאוכלוסיה היהודית ואחת ללא-יהודית):

לאוכלוסיה היהודית:

- בריטניה התחייבה לפתח תשתית תעשייתית, כלכלית, מדינית ומנהלית של הבית הלאומי היהודי.
- בריטניה התחייבה לקיים התייעצות עם ההנהגה הציונית (הסוכנות היהודית) בכל הקשור להקמת הבית הלאומי היהודי.
- בריטניה התחייבה לסייע לעלייה היהודית לא"י ולעודד התיישבות רציפה של יהודים על הקרקע.
- בריטניה התחייבה לשמור על השפה העברית כשפה הרשמית בארץ.

לאוכלוסיה הלא-יהודית:

- בריטניה התחייבה בכתב המנדט לשמור על חופש פולחן במקומות הקדושים לכל הדתות ובכלל זאת האוכלוסייה הלא-יהודית בא"י.
- בריטניה התחייבה להכיר בשפה הערבית כשפה רשמית לצד האנגלית והעברית.

פתרון שאלה מספר 15

המאפיינים של מושב העובדים ומאפייני הקיבוץ (על הנבחן היה להשיב על אחד מהם):
מושב עובדים - בשנות ה-20 החלו לקום בארץ מושבי עובדים. מושב עובדים משלב בין הרעיונות הסוציאליסטיים ויוזמה עצמית. המתישבים אִינֶם בעלי הקרקע - הם מתיישבים על אדמות הלאום, אך כל מתיישב יכול לפתח תחומי משק בהתאם ליכולתו וכישוריו. במושב קיימים גם יסודות שיתופיים. למשל, רכישת הציוד החקלאי ושיווק התוצרת מתבצעים במשותף.

הקיבוץ - היה הרחבה של הקבוצה הקטנה, צורת התיישבות שיתופית שקמה עוד לפני מלחמת העולם ה-1. הקיבוץ קלט חברים חדשים כמעט ללא הגבלה ועסק במספר תחומי משק (חקלאות, משק בקר וכדומה). הקיבוצים הוקמו על אדמות הלאום, על בסיס הרעיונות השיתופיים- הסוציאליסטיים, כאשר כל חברי הקיבוץ נהנים באופן שוויוני מפירות עבודתם.

פתרון שאלה מספר 16

המטרה בהקמת "ההסתדרות הכללית של העובדים העבריים בארץ-ישראל" ההסתדרות קמה כאיגוד מקצועי, שתפקידו להגן על שכר הפועלים ולשפר את תנאי עבודתם. בנוסף, קמה ההסתדרות גם כגוף, שמטרתו לספק עבודה לפועלים ע"י הקמת מפעלים ולדאוג לרווחתם וחינוכם של הפועלים.

תחומים בהם פעלה ההסתדרות (על הנבחן היה לציין שניים):

- **הקמת מפעלים:** בין השאר הקימה ההסתדרות את סולל בונה, המשביר המרכזי, תנובה, בנק הפועלים.
- **סיוע רפואי:** ההסתדרות הקימה את קופת-חולים כגוף שתפקידו להעניק סעד רפואי לפועלים.
- **התיישבות:** ההסתדרות יזמה התיישבות פועלים על הקרקע: הקמת הקריות ליד חיפה.
- **חינוך:** ההסתדרות יזמה את הקמתם של מוסדות חינוך ברוח ערכי תנועת העבודה.

פתרון שאלה מספר 17

הגורמים למאורעות תרפ"א:

1. ועידת סן-רמו: בסן רמו שברביירה האיטלקית, התכנסה ב-1920, ועידה שדנה בעתיד א"י. הציבור הערבי קיווה להפעיל לחץ על מתכנסי הועידה באמצעות מהומות, כדי שהצהרת בלפור תבוטל ולא תהפוך לחלק מהתחייבויותיה של בריטניה בכתב המנדט על א"י.
2. מינויו של הרברט סמואל לנציב: הרברט סמואל מונה לנציב הבריטי על ארץ-ישראל. סמואל, יהודי בריטי, מונה לשלוט בארץ והדבר יצר חשש בקרב הערבים שהנציב יוביל מדיניות פרו-ציונית ושהבריטים יפעלו בנחישות להקמת הבית הלאומי היהודי. כדי לבלום מגמה זו הם יוזמים פרעות אלימות.
3. ביקור שר המושבות הבריטי בארץ-ישראל: בחודש מרץ 1921 מבקר שר המושבות הבריטי (וינסטון צ'רצ'יל) בארץ. ההנהגה הערבית מציגה בפני צ'רצ'יל שורת דרישות: לבטל את עיקרון הבית הלאומי היהודי, להקים ממשלה ייצוגית של תושבי הארץ שתשקף את הרוב הערבי בארץ-ישראל, ולהפסיק את העלייה היהודית לארץ. צ'רצ'יל דחה את הדרישות הערביות והצהיר שהבריטים מחויבים להצהרת בלפור ובתגובה יוזמים הערבים מהומות אלימות - מאורעות תרפ"א.

התשובות לכל השאלות בפרק זה מצויות בספרה של נעמי בלנק, "לאומיות וציונות", עמודים: 138-160.

פרק שלישי - ארצות האסלאם והיהודים בהן בין שתי מלחמות העולם

(הערה: בפרק זה על הנבחנים לענות על שאלה אחת משאלות 18-19)

פתרון שאלה מספר 18, סעיף א'

הביקורת המופיעה בקטע בנוגע להשפעה של כ"ח על החברה היהודית:

חברת כ"ח, שהיא חברה יהודית, גורמת בתכני הלימודים במוסדותיה להתבוללות של החברה היהודית, כשהיא מתמקדת בתכנים שאינם יהודיים מסורתיים, אלא בתכנים צרפתיים בלבד. בבתי הספר של כ"ח מלמדים ספרות צרפתית, היסטוריה וגיאוגרפיה של צרפת ולא נושאים יהודיים. הכותב מביע חשש מפני התרחקות הדור הצעיר משורשיהם הלאומיים, התרבותיים והדתיים היהודיים והתקרבות לתכנים תרבותיים צרפתיים השונים במהותם מתכניה המסורתיים של התרבות היהודית. (חברת כ"ח נוסדה ביוזמת יהודי צרפת, כדי להפיץ את תרבות צרפת, לסייע ליהודים בעולם כולו, ולהאיץ את השתלבותם של היהודים בחברה המודרנית על ידי מתן חינוך וסעד. תחום הפעילות המרכזי של כ"ח היה חינוך. החברה ייסדה רשת ענפה של בתי ספר ומוסדות חינוך יהודיים לבנים ולבנות בארצות האסלאם, ובהם התקיימה פעילות חינוכית מגוונת בשפה הצרפתית. המטרה הייתה לשפר את הרמה התרבותית של היהודים בארצות האסלאם, באמצעות החדרתן של השפה והתרבות הצרפתית וערכיה. ראשי כ"ח האמינו כי ההשכלה נחוצה ליהודים כדי להתקדם תרבותית וכלכלית. השליטה בשפות מערביות וביסודות החשבון נעשתה חיונית כדי להתפרנס, לכן רבים מראשי הקהילות היהודיות התייחסו לבתי ספר אלה בחיוב.)

פתרון שאלה מספר 18, סעיף ב'

השינוי שחל במעמדם החוקי – משפטי של היהודים בארצות האסלאם בעקבות חזירת השלטון הקולוניאלי:

התמורות במעמדם המשפטי של היהודים בעקבות החדירה המערבית היו שונות מארץ לארץ. אלג'יריה היתה המדינה היחידה שבה קיבלו היהודים שוויון זכויות מלא, שכלל אזרחות צרפתית מלאה. בתימן, לעומת זאת, בה הייתה למערב השפעה מועטה, נותר מעמדם המשפטי של היהודים ללא שינוי, מעמד הדימי (בן חסות) נשמר. בין שתי דוגמאות קיצוניות אלו ניתן למצוא את כל שלבי תהליך **האמנציפציה ההדרגתית**, מביטול מעמד הדימי ועד להענקת זכויות אזרחיות שוות ליהודים. בארצות שונות התנו השלטונות מתן אזרחות למקומיים שעמדו באמות מידה מיוחדות כמו השכלה מערבית גבוהה, שירות במינהל הציבורי או הצטיינות בפעולות למען צרפת. באופן כללי, ככל שהשליטה המערבית הקולוניאלית בארצות האסלאם הייתה ישירה יותר, כך השתפר מעמדם המשפטי והאזרחי של היהודים, ומעמדם הכלכלי והחברתי עלה. אולם השיפור שצינו ותהליכי המודרניזציה שעברו היהודים, לא תמיד פעלו לטובתם. ככל שהיהודים קיבלו יותר זכויות מהממשל

הקולוניאלי, כך גבר הנתק מהסביבה המוסלמית, חלה הרעה ביחסיהם עם המוסלמים וגברו גילויי האנטישמיות.

דוגמאות משתי ארצות (על הנבחן היה להדגים במדינה אחרת):

אלג'יריה

מבין ארצות צפון אפריקה, הייתה אלג'יריה המדינה היחידה שבה הוענקה על פי חוק אזרחות צרפתית מלאה לכל היהודים. במידה רבה היה זה פרי מאמצייהם הבלתי פוסקים של יהודי צרפת, אשר פעלו רבות בקרב הממשל הצרפתי למתן זכויות ליהודי אלג'יריה ברוח המהפכה הצרפתית וברוח ההשכלה. צרפת עצמה העניקה אמנציפציה ליהודים ב-1791 וכך היו לאזרחים שווי זכויות לכל דבר. יהודי צרפת היו מודעים לפערים בינם לבין יהודי אלג'יריה, אך הם פעלו מתוך תחושת שליחות שמטרתה הייתה לשפר את מצבם של היהודים, ומתוך פטריוטיזם צרפתי שנועד להפיץ את ערכיה האוניברסאליים של המהפכה הצרפתית.

בשנת 1870, בעקבות המפלה שנחלו הצרפתים במלחמה עם פרוסיה ובעקבות התמוטטות המשטר של נפוליאון השלישי, החלה תסיסה בקרב האוכלוסייה המקומית באלג'יריה. צרפת חששה לאבד את אלג'יריה, והגדילה במידה ניכרת את מספר האזרחים הצרפתים בעזרת הגדלת ההתיישבות הצרפתית ובאזרוח היהודים, כדי להישען על נאמנותם. כך, הודות לחוק שפורסם ב-1870, הוענקה אזרחות צרפתית מלאה לכל יהודי אלג'יריה. בעקבות החוק חל מהפך בחיי היהודים. הם יכלו לבחור ולהיבחר למוסדות פוליטיים של צרפת ולשרת בצבא הצרפתי. על החוק חתם **יצחק אדולף כרמייה**, שכינה כשר המשפטים בשנת 1870 והיה ממייסדי "כל ישראל חברים", והוא נקרא **צו כרמייה**. צו כרמייה הוא נקודת מפנה בתולדות יהודי אלג'יריה. השלכותיו היו מרחיקות לכת בכל תחומי החיים: כצרפתים חלו על יהודי אלג'יריה כל הזכויות והחובות של החוק הצרפתי, כולל חובת הגיוס לצבא וחובת השתתפות בבחירות. מאחר שצו כרמייה הפך את היהודים לצרפתים, לא היה אפשר עוד להרחיקם מהנהגת הקונסיסטוריות (מועצות דתיות), ובהדרגה הם החלו לתפוס את ראשות הארגון הקהילתי ולהשתלב בהנהגת הקונסיסטוריות.

החוק הגדיר את מעמדם החוקי של יהודי אלג'יריה כחלק מהשכבה השלטת של מתיישבים צרפתים, והביא להפרת האיזון שהיה בין מוסלמים ליהודים. המוסלמים ברובם נחשבו לנתיני השלטון הצרפתי, ולא זכו לקבל אזרחות צרפתית. הם נותרו במעמד נמוך הן ביחס למתיישבים הצרפתיים והן ביחס ליהודים. אם כן, החוק השפיע על מערכת היחסים של היהודים עם האוכלוסייה המוסלמית המקומית. כשהחלו להתעורר רגשות לאומיים בדלניים בקרב האוכלוסייה האלג'ירית, ראו המקומיים ביהודים מעין משתפי פעולה עם הכובשים הצרפתים, המזדהים עם התרבות ועם השלטון הצרפתיים.

תוניסיה

עקב התגובות המוסלמיות והצרפתיות באלג'יריה, נמנעו הצרפתים מלהעניק ליהודים בתוניסיה אזרחות צרפתית. לאחר פרסום צו כרמייה פרצו באלג'יריה מהומות, אשר על פי הדעה המקובלת נבעו ישירות מהענקת אזרחות צרפתית ליהודים. החשש היה כי כל רפורמה שתוביל את יהודי תוניסיה לשוויון זכויות עם האזרחים הצרפתים, תיצור בעיה אנטישמית חמורה. הצרפתים העדיפו להקפיא את המצב הקיים. הם הפקידו את ענייני הקהילה היהודית בידי מועצה בת 12 חברים, שנבחרו לתפקידם אחת לארבע שנים. נשיא מועצה זו שנמנה עם החוגים החילוניים, היה לנציגה של הקהילה בפני השלטונות. החוק לא הכיר במרותו של הרב הראשי על פני שאר הרבנים, והוא קיבל את משכורתו מאוצר המדינה, ולצדו פעלה ועדה בת שישה חברים שפיקחה על ענייני הפולחן הדתי. רק בערב מלחמת העולם הראשונה הצליחו היהודים לשכנע את הצרפתים להרחיב את הוראות החוק (1910), שקבע את הכללים להענקת האזרחות. על פי החוק יש לעמוד באחד משלושת הקריטריונים הבאים: שירות צבאי של שלוש שנים בכוחות הצרפתיים או שלוש שנות שירות במנהל הציבורי הצרפתי או הצטיינות בפעולות למען צרפת. כך קיבלו כ-12 אחוזים מהיהודים אזרחות צרפתית, שבהדרגה הייתה לאחד מסימני ההיכר של העילית החדשה בתוניסיה.

פתרון שאלה מספר 19, סעיף א'

המדיניות הקולוניאלית של צרפת בארצות צפון אפריקה:

צרפת שלטה בצפון אפריקה: אלג'יריה ותוניסיה וכן בסוריה ובלבנון, בתוקף המנדט שניתן לה על אזורים אלה עם תום מלחמת העולם הראשונה.

דפוס השליטה הצרפתי היה בעיקר סיפוח מוחלט של המדינה (כמו באלג'יריה) או פרוטקטוראט, כלומר שלטון חסות (כמו בתוניסיה) שמנהיג פיקוח מחמיר ומעורבות ישירה בניהול הארץ. גם בארצות שבהן הוחל שלטון של מנדט צרפתי (סוריה ולבנון) נקטו הצרפתים מדיניות של פיקוח מחמיר, והתערבו באופן ישיר בניהול המדינה.

הקולוניאליזם הצרפתי ראה בכך **שליחות תרבותית**, הנחלת התרבות הצרפתית למקומיים. הצרפתים ראו במושבות שלהם חלק בלתי נפרד מצרפת, והקימו בהן התיישבות קולוניאלית גדולה (בעיקר באלג'יריה ומעט בתוניסיה). הם אף הבהירו לנתיניהם כי ככל שיאמצו לעצמם את התרבות השלטת, כך יהיו כל האפשרויות פתוחות בפניהם, כולל קבלה למעמד העליון בחברה. בהקשר זה חשוב לדעת כי התרבות הצרפתית הייתה אוניברסאלית וחילונית, ובעיני הצרפתים לא נדרש מאמץ רב מדי לאמצה.

המדיניות כלפי האוכלוסייה המקומית. הקולוניאליזם הצרפתי גילה מעורבות ישירה בחיי האוכלוסייה המקומית, תוך ניסיון להנחיל את התרבות הצרפתית לחברה המקומית. לכן כחלק מתפיסה זו הקימו הצרפתים בארצות הקולוניאליות בתי ספר ומוסדות תרבות צרפתיים.

פתרון שאלה מספר 19, סעיף ב'

בשנות ה-30 חלו שינויים מהפכניים ביחסי היהודים עם חברת הרוב המוסלמי ועם המיעוט הקולוניאלי בארצות הים התיכון. אמנם שנות ה-20 היו שנים של צמיחה ופריחה יחסית מבחינת יהודי ארצות האיסלאם, אך בשנות ה-30 השתנתה מערכת היחסים.
ארבעה גורמים השפיעו על יחסים אלו בשנות ה-30:

עליית הנאציזם בגרמניה והתעמולה האנטי יהודית:

במחצית השנייה של שנות ה-30 הורגשה ברוב ארצות האיסלאם פעילות אנטישמית מוגברת שמקורה בגרמניה הנאצית. היטלר קיווה להסיט את תשומת הלב של המדינות הקולוניאליות, בריטניה וצרפת, מהנעשה באירופה בהתססת המושבות. אחת הדרכים הנוחות ביותר לכך הייתה החדרת התעמולה האנטישמית לאזורים שונים בארצות האיסלאם, שהגרמנים ייחסו להם חשיבות גיאופוליטית. פעילותם בעיראק ובאפגניסטן יועדה בין היתר לסייע למאמץ המלחמתי העתידי שלהם ברוסיה, ואילו הפעילות בצפון אפריקה נועדה בעיקר לגייס את הלאומנות הצפון אפריקאית נגד צרפת, כדי לעורר בבוא העת מהומות ופעולות אנטי ממשלתיות שישתקו את המושבות הצרפתיות. לשם כך החדירו הנאצים לארצות אלה חומר תעמולה אנטישמי באמצעות העיתונים, תוכניות רדיו בערבית, השפעה על אישי ממשל שונים וארגון תנועות נוער שהיו מזוהות עם הנאציזם-סוציאליזם. התעמולה הגרמנית תיארה את צרפת כמגנה על היהודים, ואילו גרמניה רודפת אותם ומחרימה את רכושם. שידורי התעמולה קראו לאוכלוסייה המקומית לנהוג כמו גרמניה, והפיצו את השמועה כי השלטונות הצרפתיים הסכימו לשכן בצפון אפריקה מאות פליטים יהודים מגרמניה.

בארצות צפון אפריקה הייתה פעילות הנאצים מתונה יחסית, ואילו בעיראק נקטו הנאצים פעילות תקיפה יותר. הצירות הגרמנית בבגדד בראשותו מיופה הכוח **ד"ר פריץ גרובה** ניהלה תעמולה נמרצת להחדרת השנאה כלפי היהודים. העיתונות פרסמה ציטוטים מספרו של היטלר "מיין קאמפף" וציטוטים נרחבים מנאומיו. העיתונות הפרו-גרמנית בעיראק הטיפה לחיקוי המשטרים הפשיסטיים, וליבתה את היצרים נגד היהודים. התעמולה הנאצית בעיראק הוקצנה מהמחצית השנייה של שנת 1937, כאשר החלה גרמניה לגלות עניין מדיני בבעיית ארץ ישראל, והצהירה כי היא מגלה הבנה לשאיפות הערבים.

להשתרשות התעמולה הנאצית בקרב הנוער, קציני הצבא וחוגים רחבים בציבור העיראקי הייתה השלכה מידית על היהודים. הפגיעות הפיזיות הגיעו לשיאן בפוגרום הפרהוד ביוני 1941.

האנטישמיות האיטלקית:

בסוף שנות ה-30 החליט מוסוליני לאמץ את "מניפסט הגזע האיטלקי", וליישמו בלוב שבה שלטה איטליה, ובתוניסיה שבה התגוררה אוכלוסייה איטלקית גדולה. מ-1937 הצטרפה גם איטליה למסע האנטי יהודי שהנהיגו הגרמנים בצפון אפריקה.

בעיר בארי שבאיטליה הופעלה תחנת רדיו, ששידרה שידורי תעמולה בערבית לכל מדינות ערב ובמיוחד לארצות צפון אפריקה, ובהם תוארו היהודים כתומכיו וכסוכניו של הקולוניאליזם הצרפתי והבריטי. בתי המסחר האיטלקיים שפעלו בתוניסיה ובמרוקו נצטוו לצמצם את קשריהם עם יהודים, והיו אף שסגרו את שעריהם בפני יהודים.

בארצות צפון אפריקה הייתה ליהודים אפשרות במידה מסוימת להגיב על תעמולה אנטישמית זו. בזכות העיתונות הציונית הענפה והחזקה נחשפה הפעילות הגרמנית בפני הציבור היהודי, והוא נקרא להחרים את המוצרים הגרמניים שיובאו לארצות צפון אפריקה. בכך השתתפה יהדות צפון אפריקה במאבקה של היהדות העולמית בגרמניה הנאצית.

האנטישמיות הצרפתית:

האנטישמיות הצרפתית נבעה מפעילות אנטישמית דומה בצרפת שהונהגה בקרב מפלגות המזוהות עם הימין הצרפתי (מפלגות אנטישמיות לכל דבר). בארצות שבהן הייתה אוכלוסייה אירופאית גדולה כמו צפון אפריקה הורגשה אנטישמיות זו, שהגיעה לשיאה באלג'יריה. היהודים באלג'יריה היו אזרחים צרפתים, והאוכלוסייה הצרפתית הייתה גדולה במיוחד והאמנציפציה ליהודים במקום הוענקה בבת אחת ובאופן סוחף. אך במקביל **אדוארד דרימון**, מחבר "צרפת היהודית" שהיה ספר היסוד של האנטישמיות הצרפתית, נבחר לאספה הלאומית מטעם אלג'יריה. דרימון הקדיש פרק מיוחד בספרו ל"השתלטות" היהודים על אלג'יריה. עד מהרה הפכה אלג'יריה למעבדה ולזירה העיקרית של האנטישמיות במהלך השנים שבין שתי מלחמות העולם. בתוך זמן קצר פורסמו חיבורים והוצאו פרסומים שונים מפרי עטם של צרפתים מקומיים, שניסו להתאים את התאוריה של דרימון למציאות באלג'יריה. לכך נוספו עיתונים אנטישמיים רבים, כשעיתונו האנטישמי של דרימון "**דיבור חופשי**" זכה לפופולריות רבה. הוקמו אגודות וליגות אנטי יהודיות למכביר, שהתלכדו יחדיו לפעילות אנטישמית, למרות ההבדלים האידאולוגיים ביניהן. הצלחתם של הגורמים האנטישמיים התבטאה בעיר קונסטנטין, שבה ניצחה מפלגה אנטישמית בבחירות. הניצחון בקונסטנטין היה אות עידוד לאנטישמים ברחבי אלג'יריה שזכו בבחירות בערים נוספות.

ב-1934 פרצו באלג'יריה **מאורעות קונסטנטין**, והם משמשים דוגמה להשפעת האנטישמיות על אוכלוסיית הרוב המוסלמית. באוגוסט אותה שנה ביצעו התושבים המוסלמים פוגרום ביהודי קונסטנטין שבמזרח אלג'יריה.

השפעת הציונות וההקצנה שחלה בסכסוך הערבי-יהודי בארץ ישראל:

מאורעות הכותל בשנת 1929 בארץ ישראל היו נקודת מפנה ביחסי היהודים-מוסלמים בארצות האיסלאם. משנה זו ואילך הפך הסכסוך המקומי בין היהודים לערביי ארץ ישראל, לסכסוך בין התנועה הציונית והעם היהודי לבין העולם הערבי. יתרה מזו, לסכסוך המקומי על אדמות ועל בעיות כלכלה נוסף כעת יסוד אידאולוגי לאומי ודתי. ערביי ארץ ישראל, ובראשם **המופתי חג' אמין אל חוסייני**, היו לחוד החנית של המאבק בציונות והשמירה על המקומות הקדושים. בשנת 1931 התכנס בירושלים **הקונגרס הפאן-איסלאמי הראשון**, ובו נכחו נציגים מרוב העולם הערבי. אחת ההחלטות שהתקבלו הייתה לשלוח שליחים לכל ארצות האיסלאם, ולרתום את התנועות הלאומיות השונות למאבק הלאומי הפלשתיני, שהוא למעשה מאבקו של העולם הערבי בציונות ובעקיפין ביהודים ובמערב.

כך, משנת 1929 ואילך, חדר יסוד חדש למערכת היחסים שבין היהודים למוסלמים בארצות האיסלאם: הסכסוך הערבי-יהודי בארץ ישראל. ככל שהמתח בארץ ישראל הלך וגבר, כך גם גדלה השפעתו על יחסי היהודים והמוסלמים בארצות האיסלאם. במרבית הארצות הוקמו **ועדים להגנת פלשתיין הערבית**, שקיבלו את השראתם מהמופתי הירושלמי. ועדים אלה ניהלו פעולות נגד היהודים שהתבטאו בפרסום מאמרי הסתה אנטי ציוניים או אנטי יהודיים בעיתונות המקומית, בארגון חרם על סחורות יהודיות, במניעת קיום עצרות ציוניות פומביות, באיסוף כספים למען ערביי פלשתיין, בארגון ימי צום או תפילות מיוחדות, ובהשתתפות בכינוסים כלל ערביים שנועדו לגבש עמדה ולנקוט צעדים כלפי התנועה הציונית בכלל, וכלפי היישוב היהודי בארץ ישראל בפרט. התוצאה הישירה של פעילות זו הייתה אווירה עכורה, שאפיינה את היחסים שבין יהודים לסביבתם בארצות האיסלאם.

התשובות לכל השאלות בפרק זה מצויות בספרה של נעמי בלנק, "לאומיות וציונות", עמודים: 230-261.